

УДК 811.161.2'42:821.161.2-058.237 "18–19"

**І. ФРАНКО. “ДЕЩО ПРО СЕБЕ САМОГО”
ЯК СПОВІДЬ НАЦІОНАЛЬНО СВІДОМОГО ПРЕДСТАВНИКА ГАЛИЦЬКОЇ
ІНТЕЛІГЕНЦІЇ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.**

Світлана ГІРНЯК

*Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
кафедра філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі,
Центр післядипломної освіти та доуніверситетської підготовки, e-mail: fildys@i.ua
вул. Івана Франка 24, 82100, Дрогобич, Львівська область, Україна*

У статті охарактеризовано ідейно-тематичний зміст, засоби художнього вираження та мовні особливості тексту авторської передмови І. Франка до видання польською мовою 1895 року “Дещо про себе самого”, що відображає світоглядні й ментальні риси не лише визначного українського письменника, політичного та громадського діяча, науковця, а і яскравого представника прогресивної, національно свідомої верстви тогочасної генерації української галицької інтелігенції.

Ключові слова: мова, соціолект, галицька інтелігенція, І. Франко, Галичина.

Українська ідея жила й розвивалася, її творила національно-свідома частина народу (інтелігенція) для всього народу. В. Чапленко писав: “... український народ, в особі, звичайно, його інтелігенції... з такою любов'ю творив українську літературну мову. Справді, навряд чи ще в історії якої іншої літературної мови були факти такої самозреченої відданості “мовній справі”, як в історії української літературної мови! Не в одного бо діяча, а десятків і сотень їх ця справа була головною справою в їхній діяльності, і не одну кару вони прийняли за неї!”¹. Мета українського національного мовотворення в культурно-історичному процесі значною мірою була орієнтована на збереження національної ідентичності особистості та спільноти й реалізована, зокрема, засобами соціолекту української галицької інтелігенції аналізованого періоду.

Актуальність нашого дослідження вбачаємо в тому, що системний аналіз тексту авторської передмови І. Франка до видання польською мовою 1895 року “Дещо про себе самого” допоможе охарактеризувати соціолект української інтелігенції другої половини ХІХ ст. – початку ХХ ст.

Мета розвідки – охарактеризувати ідейно-тематичний зміст, засоби художнього вираження та мовні особливості тексту сповіді Івана Франка “Дещо про себе самого”.

Для формування, розвитку та побутування соціолекту галицької інтелігенції мовна діяльність І. Франка, відображена в його ідіолекті і мовному портреті, має надзвичайно важливе значення, оскільки є різноплановою і культурологічно, науково значущою як в часі самого письменника і мислителя, так і сьогодні. Текст авторської передмови І. Франка до видання польською мовою 1895 року “Дещо про себе самого”² відображає світоглядні та ментальні риси не лише визначного українського письменника, політичного та громадського діяча, науковця, а і яскравого представника прогресивної, національно свідомої верстви тогочасної генерації української галицької інтелігенції, що й обумовило його вибір для аналізу й моделювання досліджуваного соціолекту.

Сповідь І. Франка, вважаємо, виявляє високий рівень освіченості й самосвідомості мовця. Про це свідчить таке: композиційна побудова невеликого за обсягом тексту, в якому подано нарис історії Русі-України; відображення національної, етнополітичної, соціопсихічної

¹ Василь Чапленко, *Українська літературна мова її виникнення й розвиток (XVII – 1917 р.)*. (Нью-Йорк: Український Технічний Інститут у Нью-Йорку, кафедра українознавства, друкував А. Орел, 1955), 330.

² Іван Франко, “Дещо про себе самого”, у *Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. Т. 31. Літературно-критичні праці (1897–1899)*, упоряд. та комент. Ю. Л. Булаховської, В. П. Ведіної, Т. І. Комаринця, К. П. Куткоковець, В. П. Лук'янової, А. І. Скоця, ред. Г. Д. Вервес, О. Н. Мороз. (Київ: Наукова думка, 1981), 28–32.

ментальності української еліти в когерентному симбіозі “Я-особистості” мовця та спільноти (національної, культурної, соціальної, станової, професійної), до якої він належить; самоідентифікація й самовизначення ним свого життєвого вибору й обов’язку, сенсу власного життя і діяльності; визначення місії письменника та психологія його творчості. Текст можемо умовно структурувати на окремі частини в означеннях: 1 – “життя і творчість генія – архівір епохи”; 2 – “культурно-цивілізаційна праця та роль письменника-робітника”; 3 – “я і моя сверблячка до писання”; 4 – “що можна назвати оригінального у маленької, звичайнісінької людини? – відповідаю: хіба те, що я русин”; 5 – “автобіографічні дані”; 6 – “недопуск до роботи в університеті”; 7 – “не люблю Русі і русинів”; 8 – “почуваю себе русином і працюю на Русі: патріотизм як обов’язок”.

У тексті есе знаходимо низку мовних елементів соціолекту: пряме цитування мовою оригіналу (нетранслітеровані елементи), алюзії, ремінісценції до життя й діяльності діячів світової культури – німецького поета Йоганна В. Гете, польського письменника, критика, етнографа Юзефа-Ігнація Крашевського, польського літературознавця, бібліографа Кароля Естрайхера, апологета європейського літургічного руху о. Ламбера Бодуена, білоруської польськомовної письменниці Елізи Ожешко, польських письменників Марії Конопницької, Болеслава Пруса, Теофіля Ленартовича, автора перекладів творів Т. Шевченка польською мовою Едмунда Леона Остої Солецького, польського композитора і письменника Мечислава Карловича. У тексті ми також виявили такі мовні одиниці, важливі й показові для моделювання (відтворення з текстів) соціолекту тогочасної галицької інтелігенції:

➤ **книжні елементи** (слова й словосполучення, фрагменти висловлень з перифрастичним або метафоричним значенням), одиниці з абстрактним, науковим значенням, професійна лексика освіченої верстви: *життєпис; характеристика; складові частинки; генії; корифеї літератури; з першоджерельним апаратом опрацьовані біографії; скарбниця людського духу; бібліографія; ідеальне; біограф; цивілізації; фронтон; з обов’язку чемності маю представитись польській публіці; фарисеї; гідне уваги; зукраїнізовані німецькі колоністи; світла людина; публічна арена; таємне товариство; оригінальні риси; літературна продукція; скласти з відзнакою докторат з славістики; патріотична праця; мотив; моя сповідь; можу про таку делікатну матерію, як любов, говорити тверезо; багато дріб’язковості, вузького егоїзму, двоєдушності й пихи* (Є серед русинів. – Прим. наша); *ворог порожніх фраз*;

➤ означення **суспільно-політичних понять**, які входили в активний слововжиток національно свідомої, близької до соціалістичного руху частини української галицької інтелігенції розглядуваного періоду, до якої належав І. Франко: *“соціалістичний процес”, “коаліція урядових сфер”, “реакційні газети”, “політичне життя”, “національна гордість”, “загальнолюдські ідеали справедливості, братерства й волі”, “справжній громадянський дух”, “самопожертва”, “вселюдські ідеали”* й ін.;

➤ перифрази: *“обранці долі”, “більш-мени”, “творці нових напрямків”, “ніколи й нічим”, “ані читати, ані писати”, “в доброму і злому”, “у щасті і в стражданні”, “більших і менших”*;

➤ **запозичена лексика загального вжитку:**

• **аргумент** “Очевидно, перед таким аргументом моя кандидатура на приват-доцента мусила впасти...”³ – запозичення з латинської мови; латин. *argumentum* “повість, оповідання, предмет; тема; картина; істина” є похідним від дієслова *arguere* “показувати, вияснити, доводити, стверджувати” (ЕСУМ I: 82–83);

• **егоїзм** “Так мало серед них [русинів] знайшов я справжніх характерів, а так багато дріб’язковості, вузького **егоїзму**, двоєдушності й пихи, що справді не знаю, за що я мав би їх

³ Іван Франко, “Дещо про себе самого”, у *Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. Т. 31. Літературно-критичні праці (1897–1899)*, упоряд. та комент. Ю. Л. Булаховської, В. П. Ведіної, Т. І. Комаринця, К. П. Куткоковець, В. П. Лук’янової, А. І. Скоця, ред. Г. Д. Вервес, О. Н. Мороз. (Київ: Наукова думка, 1981), 30.

любити...⁴ – **Егоїзм**, очевидно, запозичення з французької мови; фр. égoïsme є книжним утворенням від латин. ego “я” (ЕСУМ II: 157); [фр. égoïsme < латин. ego – я] – той, кому властивий *егоїзм* (ССІС: 247);

• **інтелігенція** “Зрозуміло, знаю між русинами декілька винятків, декілька осіб чистих і гідних усякої пошани (говорю про **інтелігенцію**, не про селян), але ці винятки, на жаль, тільки стверджують загальний висновок”⁵ – **Інтелігенція** – через російську і польську мови запозичено з латинської; латин. intelligentia (intelligentia) “розуміння, здатність сприймати знання” походить від дієслова intellego “сприймаю, розумію; з російської мови походить англ. intelligentsia (ЕСУМ II: 309–310);

• **кандидатура** “... Моя кандидатура...” – запозичення через німецьку з латинської мови (ЕСУМ II: 363); [< латин. candidatus – кандидатура] – особа, яку намічено до призначення на посаду, до прийому в яку-небудь організацію (ССІС: 329);

• **кваліфікувати** “Бійтеся бога, як можна цього чоловіка пустити в університет! Подивіться тільки, в якому сурдуті він ходить!” Так кваліфікував мою кандидатуру брат – той самий, який за свою патріотичну працю для добра Русі й Австрії одержує шість чи сім платень”⁶ – через польське посередництво запозичено з середньолатинської мови (ЕСУМ II: 414); [< середньолатин. qualificare < латин. qualis – який і facere – робити] – 1) характеризувати за якимись ознаками, зараховувати до певної категорії, групи; 2) визначити рівень спеціальної підготовки до якої-небудь праці (ССІС: 346);

• **квінтесенція** “Дальший опис мого життя може заступити бібліографічний опис моїх праць... що творять **квінтесенцію** нашої літературної продукції”⁷ – [< латин. quinta essential, букв. – п’ята сутність] – 2) *перен.* найголовніше, найсуттєвіше (ССІС: 348);

• **коаліція** “Об’єднаній коаліції урядових сфер з інкермованими українцями вдалось врятувати Русь від такого нещастя, яким, без сумніву, було б моє викладання” – “об’єднання для досягнення спільної мети”; інтернаціоналізм латинського походження (ЕСУМ II: 475); [латин. coalition – союз] – 1) об’єднання, союз для (держав, політичних партій) для досягнення спільної мети; 2) тимчасове об’єднання політичних партій, які мають на меті створення коаліційного уряду з їхніх речників (ССІС: 359);

• **корифей** “Це корифеї літератури, творці нових напрямків”⁸ – **Корифей** запозичення із західноєвропейських мов; нвн. Когурһае “корифей, світоч, видатний діяч (науки, мистецтва)” через латин. согурһаеус “проводир, голова, керівник, корифей” від грец. κορυφαῖος “вождь; керівник хору у давньогрецькій трагедії” (ЕСУМ III: 22);

• **патріот, патріотизм** “Насамперед признаюся в тому гріху, що його багато патріотів вважає смертельним моїм гріхом: не люблю русинів”; “Мій руський патріотизм – то не сентимент, не національна гордість, то тяжке ярмо, покладене долею на мої плечі”; “Називають мене не раз завзяті польські патріоти ворогом поляків”⁹ – **Патріот, патріотизм** запозичене з французької мови; можливо, через німецьку; фр. patriote (> н. Patriót) “патріот” виникло на підставі слат. patriōta, яке походить від грец. πατριώτης “земляк, співвітчизник” (ЕСУМ IV: 317);

• **процент** “І не дивуюсь, що вони [поляки] платять мені тією самою монетою, з добрим процентом”¹⁰ – **Процент** запозичення з німецької мови; н. Prozént походить від італ. per cento, букв. “за сотню, від сотні” (ЕСУМ IV: 614). Названа лексема має виразне значення “надбавка” і вживається у значенні “платити з лишком, з оком, з наддатком, з лихварським

⁴ Іван Франко, “Дещо про себе самого”, у Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. Т. 31. Літературно-критичні праці (1897–1899), упоряд. та комент. Ю. Л. Булаховської, В. П. Ведіної, Т. І. Комаринця, К. П. Куткоковець, В. П. Лук’янової, А. І. Скоця, ред. Г. Д. Вервес, О. Н. Мороз. (Київ: Наукова думка, 1981), 30.

⁵ Ibid., 30–31.

⁶ Ibid., 30.

⁷ Ibid.

⁸ Ibid., 28.

⁹ Ibid., 32.

¹⁰ Ibid., 32.

процентом”, пор. рос. *воздать, отблагодарить с лихвой*. **Ліхв́а** – 1) (избыток, излишек) лішок (-шку), лішка (-ки), зайвина́. *Воздать кому что, отблагодарить кого с -во́ю* – віддати ко́му що, віддячити (віддякувати) ко́му з о́ком (з лішком, з лішкою, з надд́атком, з ве́рхом, з лихво́ю, *шутл.* з на́дтом, з чо́хом) (РУСКЄ: 947); **Проце́нт** – 1) проце́нт (-ту), відсо́ток (-тку)..; 2) (*рост, лихва*) проце́нт (-ту), надсо́ток, посту́пок, верхі́ (-хі́в, *мн.*), лихв́а, рі́ст (*р.* ро́сту), (*діал.*) кама́та (РУСКЄ: 2510);

• **сентимент, сентиментальний** “Мій руський патріотизм – то не сентимент, не національна гордість, то тяжке ярмо, покладене долею на мої плечі”; “Коли, незважаючи на те, почуваю себе русином і по змозі й силі своїй працюю на Русі, то, як бачиш, шановний читачу, цілком не з причини сентиментальної натури”¹¹ – запозичення з французької мови; фр. *sentiment* “почуття, чутливість” є похідним від *sentir* “почувати”, що зводиться до латин. *sentio, sentire* (ЕСУМ V: 213). Названа лексема – полонізм *sentyment*, що вживається зі значенням “почуття, схильність, симпатія до когось, чогось”. Польське посередництво додало названій лексичній одиниці додаткові семантичні компоненти, які виявляються і в українському слові, у його вживанні.

➤ **галицькі елементи:**

• **будущина** “Чи, може, маю любити світлу **будущину** тієї Русі, коли тої **будущини** не знаю і для світлості її не бачу ніяких основ?” – **Будущина**, *и, ж.*, *заст.* Будучність, майбутнє (СУМ-11 I: 249); **Будучність** – майбутнє (ЛЛ 2012: 111);

• **правдоподобно** “На це питання Гете відповідаю: **хіба те, що я русин і походжу, правдоподобно**, від зукраїнізованих німецьких колоністів, що мій батько був звичайний селянин...”¹² – **Правдоподобно** 1. присл. до **правдоподобний**. 2. у знач. вставн. сл., *діал.* Уживається для вираження припущення чого-небудь. *До постаті зблизивсь і мовив: “А, се ви, правдоподобно, Від пана Дороша!”* (І. Франко, X, 1954, 198), а також у значенні вставного слова як діалектне (СУМ-11 VII: 500); (ВТС СУМ: 1100);

• **слабовитий, слабый** “... батько мій був звичайний селянин <...> та, незважаючи на те, був світлою людиною і віддав мене, **слабовиту** і до селянської праці нездатну дитину, до школи” – **Слабовитий**, *а, е, розм.* Немічної будови, схильний до захворювань; хворобливий. Він і справді співчував мені, бо й сам був щуплий, **слабовитий** (Дніпрова Чайка, Тв., 1960, 34); // *рідко.* Хворий. [Орися:] *Нема роботи, татко слабовитий, До тяжкої праці не хотять прийняти* (І. Франко, IX, 1952, 425) (СУМ-11 IX: 343); (ВТС СУМ: 1341); **Слабий** – 1. хворий, 2. кволий, німецький (ЛЛ 2012: 679);

• **студії, студіювати** “... я вступив до університету у Львові, але мої **студії** перервав соціалістичний процес 1877–8 року...”¹³ – **Студіювати** – вивчати (ЛЛ 2012: 710); (ВТС СУМ: 1406);

• **сурдут** “Бійтеся бога, як можна цього чоловіка пустити в університет! Подивіться тільки, в якому сурдуті він ходить!”¹⁴ – **Сурдут**, *а, ч., заст.* Сюртук (СУМ-11 IX: 853); (ВТС СУМ: 1416); **Сурдут** – верхній чоловічий одяг, сюртук (ЛЛ 2012: 712) й інші;

➤ **нетранслітеровані елементи:** “*Was ist denn an dem ganzen Wicht Originell zu nennen?*” – нім., із Гете – “Що можна назвати оригінального у маленької, звичайнісінької людини”, “*Politisches Vorleben*”¹⁵ – “політичне минуле”;

➤ **просторіччя в поєднанні з експресивно-емоційними висловами:** “Га, цей незначний випадок трапляється з кожним із нас, шановні читачі”, “... надзвичайно рідка річ”, “... крім тієї сверблячки до писання...”, “бозна-чому замішано мене” (про причетність до чогось),

¹¹ Іван Франко, “Дещо про себе самого”, у *Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. Т. 31. Літературно-критичні праці (1897–1899)*, упоряд. та комент. Ю. Л. Булаховської, В. П. Ведіної, Т. І. Комаринця, К. П. Куткоковець, В. П. Лук’янової, А. І. Скоця, ред. Г. Д. Вервес, О. Н. Мороз. (Київ: Наукова думка, 1981), 31.

¹² *Ibid.*, 29.

¹³ *Ibid.*, 29.

¹⁴ *Ibid.*, 30.

¹⁵ *Ibid.*

“... порпатися у купах щоденно надрукованого паперу...”, “бійтеся Бога”, “любов бризкає”, “... почуваю обов’язок панициною всього життя відробити ті шеляги, які видала селянська рука на те, щоб я міг видряпатися на висоту”, “... життя на власному смітнику”, “почуття собачого обов’язку”, “тяжке ярмо, покладене долею на мої плечі”, “проклинати долю”¹⁶ й інші. У більшості наведених прикладів ефект просторіччя створює в читацькому сприйнятті експресивно-емоційне забарвлення вигуку, натуралізм створеного гіперболізованого образу катувань, зусиль, нарікань, надмірна, нестримана емоційність, що створює яскравий образ, допомагає висловити різку оцінку тощо.

➤ **юкстапозити:** *письменники-робітники, цісарсько-королівський, брати-русини, селянина-русина*¹⁷;

➤ в аналізованому тексті автор використав **прислів’я:** “*Не робися солодким, бо тебе злижуть; не робися кислим, бо тебе облюють*”, “*Якщо так добре моїй жінці, нехай і мене б’ють*”¹⁸.

Отож І. Франко виявляє вміння поєднати в одному тексті елементи просторічної, народно-розмовної мови, навіть зниженої лексики й “високого стилю” з книжною лексикою, не-транслітерованими елементами, суспільно-політичною термінологією тощо, а це надає емоційного настрою тексту та його сприйняттю, відчуття іронії, інтертекстуальності, нюансує думку, робить її висловлення образним, яскравим, таким, яке легко запам’ятовується. Адресатом мовлення І. Франка в авторстві цього тексту є широкий загал, перш за все, польськомовні читачі, серед яких і українці, що володіють польською мовою (оскільки це передмова до польського видання), хоча німецькі вкраплення й алюзії з Гете вказують і на німецькомовного і взагалі освіченого читача як адресата тексту, до свідомості яких український галицький інтелігент доносить свою життєву позицію, цінності та ідеали особистого і національного життя.

Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що дослідження ролі галицької інтелігенції у формуванні норм української літературної мови кінця XIX – початку XX ст. є актуальним, а мовні одиниці, використовувані цією соціальною групою, увійшли до складу лексичного фонду української мови та впливали на формування койне освіченої верстви Східної Галичини, її соціолекту як самостійного системно-структурного явища, мовного ідіома і знайшли своє відображення у формі та значенні лексичних, фразеологічних і граматичних одиниць сучасної української мови.

IVAN FRANKO “SOMETHING ABOUT MYSELF” AS A NATIONAL REFERENCE GALICIAN REPRESENTATIVE INTELLIGENCE OF THE END OF THE XIX – BEGINNING OF XX CENTURIES

Svitlana HIRNYAK

*Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko,
Department of philological disciplines and methods of their teaching in elementary school,
Center for Postgraduate Education and Pre-University Preparation,
Ivan Franko Str., 24, 82100, Drohobych, Lviv region, Ukraine*

Summary

In the article we characterize ideological and thematic contents, expressive means and linguistic peculiarities of the text of author’s preface of Ivan Franko to the edition in Polish 1895 “Something about Myself” that reflects ideological and mental features not only of the prominent Ukrainian writer, political and public figure, scientist, but also of a bright representative of progressive nationally conscious generation strata of the Ukrainian Galician intelligentsia.

Keywords: *language, sociolect, Galician intelligentsia, I. Franko, Galicia.*

¹⁶ Іван Франко, “Дещо про себе самого”, у *Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. Т. 31. Літературно-критичні праці (1897–1899)*, упоряд. та комент. Ю. Л. Булаховської, В. П. Ведіної, Т. І. Комаринця, К. П. Куткоковець, В. П. Лук’янової, А. І. Скоця, ред. Г. Д. Вервес, О. Н. Мороз. (Київ: Наукова думка, 1981), 31.

¹⁷ *Ibid.*, 31.

¹⁸ *Ibid.*, 32.

REFERENCES

Chaplenko, Vasyl'. *Ukrayins'ka literaturna mova yiyi vynyknennya u rozvytok (XVII – 1917 r.)*. (N'yu-York: Ukrayins'kyu Tekhnichnyy Instytut u N'yu-Yorku, katedra ukrayinoznavstva: drukuvav A. Orel, 1955). (in Ukrainian).

Franko, Ivan "Deshcho pro sebe samoho", *Franko I. Zibrannya tvoriv u 50-ty tomakh. T. 31. Literaturno-krytychni pratsi (1897–1899)*, uporyad. ta koment. YU. L. Bulakhovs'koyi, V. P. Vyedinoiyi, T. I. Komaryntsya, K. P. Kutkovets', V. P. Luk'yanovoyi, A. I. Skotsya, red. H. D. Verves, O. N. Moroz. Kyiv: Naukova dumka, 1981. (in Ukrainian).

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ВТС СУМ – *Великий тлумачний словник сучасної української мови* (з дод. і доповн.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2009. – 1736 с.

ЕСУМ – *Етимологічний словник української мови* : у 7 т. / НАН України. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні ; редкол. О.С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К. : Наукова думка, 1982 – 2012. – Т. I–VI.

ЛЛ-2012 – *Лексикон львівський: поважно і на жарт* / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича ; Хобзей Н., Сімович К., Ястремська Т., Дидик-Меуш Г. – 2-ге вид., доповн. і випр. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. – 852 с. (Серія "Діалектологічна скриня").

РУСКЄ – *Російсько-український словник* / за ред. акад. А. Ю. Кримського та акад. С. О. Єфремова. – К. : Червоний Шлях, 1924–1932. – Режим доступу : <http://r2u.org.ua>.

ССІС – *Сучасний словник іношомовних слів* : близько 20 тисячі слів і словосполучень / уклали: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк ; НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Довіра, 2006. – 789 с.

СУМ-11 – *Словник української мови : в 11 т.* / АН УРСР ; Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наукова думка, 1970–1980.

Надійшла до редакції 11 09 2017 р.